

Summary. This article investigates the role of local color in the novels of W. Scott and M. Starytsky as important iconic elements of their world pictures and heroes, that allows to see the crossings and differences in the literature development of both countries. Also the cooperation between different mentalities outside world's displaying process is envisaged.

Key words: local color, landscape, topography, environment, lifestyle.

УДК 811.161.2'377.7:821.161.2-31.Г1/7.08

Полович А.С.

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ПЕРИФРАЗИ В САТИРИЧНО-ГУМОРИСТИЧНИХ РОМАНАХ Є.ГУЦАЛА ТА О.ЧОРНОГУЗА

Спадковане з античних риторик поняття перифрази як засобу “прикрашення мовлення” видозмінювалося і по-новому осмислювалося на різних етапах розвитку лінгвістичної думки. Під перифразою розуміли: спосіб викладу, що описує просту річ за допомогою складних зворотів; інакомовний (алегоричний) опис, який підкреслює характерні риси явища або поняття; описовий зворот, еквівалентний слову, в основі якого прямі або переносні значення компонентів.

Перифрази довго були на периферії уваги дослідників українського мовознавства.

Мета нашої статті – узагальнити погляди на перифразу як лінгвістичну одиницю; виявити ці одиниці в романах Є.Гуцала та О.Чорногуза і встановити закономірності їх функціонування.

Сьогодні чинною є широка інтерпретація перифрастичних явищ, яка включає в обсяг поняття “перифраза” однослівні метафори й епітети, неологізми, аналітичні сполучення слів-номінативів, фразеологічні одиниці та різні описові конструкції, граматичні синоніми, речення, складні синтаксичні побудови алегоричного змісту [1; 5; 7].

“Перифраз, перифраза (грецьк. periphrasis – описовий вираз) – мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного об’єкта і полягає в різних формах опису його істотних і характерних ознак” [1, 546]. Основне значення перифрази – посилити виразність тексту, дієвість висловлювання.

Перифрази виділяють одну або декілька прикметних рис предмета, дії, ознаки і служать засобом їх образно-описової характеристики та виступають контекстуальними синонімами до слова. У порівнянні зі словом, перифраза є “менш економною структурою, її перевага в тому, що вона не тільки називає певне явище дійсності, але й характеризує, оцінює його, дуже часто перетворюючи яку-небудь потенціальну (нерідко другорядну) ознаку і головну для певної мовленнєвої ситуації” [4, 15].

Н. Сологуб вказує, що “перифрази – це слова, словосполучення, а то й речення, які називають уже назване. Це вид вторинної номінації. Тим, що перифрази називають уже назване, тобто не мають додаткових значень, вони і відрізняються від синонімів. Вони обов’язково містять оцінку того, що називають. Це емоційно-оцінна сфера мови” [5, 109-110].

На думку І. Кобилянського, “перифраза – функціонально-семантична одиниця мовлення, що є проміжною ланкою між вільним і фразеологічним сполученнями слів, одним із джерел поповнення фразеологічного корпусу мови” [4, 2].

О. Юрченко зауважує, що “Фразеологічна перифраза (ФП) – нарізно оформлений словесний блок із лексичним актуалізуючим значенням” [7, 14]. За спеціалізацією перифрази поділяються так: перифрази констатаційні, перифрази фразеологічні, перифрази-фразеологізми, складені терміни і народні складені назви; складені власні назви (складені оніми).

Н. Сологуб виокремлює загальномовні перифрази і водночас зауважує, що вони “... втрачають зв’язок із конкретним ситуативним вживанням. Закріплені в мові як усталені словосполучення, загальномовні перифрази усвідомлюються всіма мовцями як традиційні вислови, що виступають синонімічною заміною певної фрази. Це зближує їх із фразеологізмами. Це так звані фразеологічні перифрази” [5, 103].

Зважаючи на класифікацію О. Юрченка, у сатирично-гумористичних творах Є. Гуцала (“Позичений чоловік”, “Приватне життя феномена”, “Парад планет”) та О. Чорногуза (“Аристократ” із Вапнярки”, “Претенденти на папаху”) виділяємо фразеологічні (загальномовні) перифрази і перифрази-фразеологізми.

Фразеологічні перифрази в досліджуваних романах зустрічаються в обмеженій кількості: жайворонок → небесний соловей [6, 302]; буряки → солодкі корені [2, 115]. Цей вид перифраз у

сатирично-гумористичних творах вживається в комплексі з іншими видами художньо-виражальних засобів. Так, наприклад, обігрування перифрази *небесний соловей*: *Над околицею Кобилятини-Турбінного несподівано повис жайворонок і, затріпотівши крильцями, залився піснею. – Грак, як ви дивитесь на цього небесного солов'я? Здорово працює і, уявіть собі, не за гроші. Не за гроші завжди краще виходить...* [6, 302].

Особливістю використання загальнономовних перифраз є зведення в одному контексті перифрастичного звороту і слова, до якого він відноситься (*небесний соловей* і *жайворонок*). Подибуємо це явище і в романах Євгена Гуцала: *А щоб розширити площі земельних угідь, то він би наказав орати небесні перелogi, досі ніколи не орані, а також засівати хмари – житом і пшеницею, просом і вівсом. Цукрові буряки можна було б вирощувати так, як виноград: щоб вились лози, а по цих лозах рясно стриміли грона солодких коренів* [2, 115].

У творах сатирично-гумористичного жанру найбільшу групу перифраз за кількістю одиниць становлять перифрази-фразеологізми. Хоча більшою мірою вони використовуються в трилогії Є. Гуцала, а у творах О. Черногуза помічені тільки поодинокі випадки.

За семантикою серед перифраз-фразеологізмів виокремлюємо дві групи.

1. Перифрази на позначення ознак: *завбачливий* → *не поведе коня кувати, коли кузня горить* [2, 219]; *голий* → *в чому мати спородила* [3, 157]; *худа* → *коване поросля* [3, 159], *така дріпа, мов червона ріпа*; *гарна* → *хоч із лиця води напитися* [3, 178]; *вагітна* → *вже з ікрою* [6, 587]; *хвальки* → *про свято тримають якусь вістку, а в будень неодмінно скажуть* [2, 462].

Сміх викликає те, що вживаючи описові звороти, письменники викликають у читачів певні асоціації. Такого ефекту досягнуто, наприклад, перенесенням характеристик тваринного світу на людину: *Зненацька відчинилися двері, і зайшла Віоріка з припуклими повіками. Ковбик розсердився... Невдоволено зиркнув на її негарне обличчя в плямах, потім перевів погляд на живіт, який здавався йому більшим, ніж будь-коли, і безцеремонно запитав: Що, і ви вже з ікрою?* [6, 587].

Завдяки тому, що О. Черногуз, у вдало дібраний момент, вкладає у уста свого героя, Стратона Стратоновича Ковбика, перифрастичний зворот, який оцінно характеризує його, читач уявляє портрет персонажа. Після використання такого своєрідного описового звороту, Ковбик звинувачує всіх у тому, що вони інтелігенти тонкосльозі, а він висловився “образно”, “люб’я”, “по-батьківськи”. І далі побудова: *“У Ковбика була добра й лагідна душа, усі людські болі торкалися його серця, а особливо ті, що якимсь чином загрожували його авторитетові”* [6, 587]. Вживана перифраза – це своєрідний знак, ключ до розуміння певних рис характеру персонажа.

Перифрази-фразеологізми вступають у системні зв’язки. Вони утворюють синонімічні ряди: *вмілий! хто ще уміє вислизнути, як піскар із матні? Хто ще такий спосібний кінці хвоста зав’язати?* [2, 73].

Часто в гумористичних творах антонімічні перифрастичні звороти розмішуються в одному контексті: *розумний (тямущий, кмітливий)* → *не в потилицю битий, кебетливий, людей слухає, а свій розум має*; *дурний* → *ходить до сусіда ума позичати, за тридев’ять земель розуму не надбав*: *Як у лісі всякі гриби трапляються, так і серед яблунівського люду: один, зразу видко, що не в потилицю битий, кебетливий, другий ходить до сусіда ума позичати, третій людей слухає, а свій розум має, четвертий слухає часом дурня та й стане розумним, п’ятий і за тридев’ять земель розуму не надбав і т.д.* [2, 87]; *Знаєте, отой скептик, таки має рацію, бо коли ото хіба пташиного молока нема, то вже потім не дуже кортить жити на зелах-лободах, або-як сорока на тину* [3, 163]; *І це в той час у кожного таке багатство, що вітер хату мете, сонечко хліб пече, вода сама ллється – все гаразд ведеться?! Та це могло бути тільки в отієї голоти, що ночувала біля болота, що мотузком хліб різали, бо ножа не мали, до кого чужа воша не залазила. То вони й не багатіли* [3, 163].

2. Перифрази на позначення процесів і дій. Тут особливо помітним є синонімічний ряд перифраз-фразеологізмів до слова “мовчати”: *заціпило, як мурованим бовдуrom поставило* [2, 215]; *наче аршина проковтнув і знічев’я* [2, 447]; *замкнула язика в роті за сімома замками* [2, 490]; *повпинати свої язики на ланцюги* [2, 490]; *голос вкрадено шахряями й пропито ні за пучку рубаною тютюну* [3, 14]; *лигнути язика з радості* [3, 14]; *миші у роті кубло звили* [3, 18].

Спостерігаємо розміщення цього виду перифраз у синонімічному ряду: *Дармограїха мовчала, наче їй брехня зуби переточила, наче їй шашіль гніву язика струбив, наче в горлі їй умостився їжак колючої образи* [2, 230].

Вживаються слова-перифрази до інших слів: *навпростець ходити* → *як ворони тільки літають, щоб і не скоро повернутись* [2, 494]; *говорити* → *м’яти слово* [2, 446], *завести млин* [6, 67], *розводити кисіль на прісній воді* [6, 652]; *схуднути* → *перевестися на смик* [3, 126]; *думати* → *пережовувати одержану інформацію* [6, 632]; *забутися* → *наїстися забудьків; ударив себе в губу й забув рахубу, забити самому собі баки* [2, 219].

У творах сатирично-гумористичного жанру вживаються перифрази різні за своїми структурними, семантичними та стилістичними властивостями. Але всі вони в своїй основі мають гумористичний “стрижень”. У творах О. Черногуза і Є. Гуцала найбільша кількість перифраз-фразеологізмів на позначення ознак та процесів і дій.

Список використаних джерел

1. Гром'як Р.Т. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ “Академія”, 1997. – 752 с.
2. Гуцало Є.П. Позичений чоловік. Приватне життя феномена : [роман-диалогія] / Є.П. Гуцало. – К. : Рад. письм., 1982. – 711 с.
3. Гуцало Є.П. Парад планет : [роман, повісті] / Є.П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1984. – 480 с.
4. Кобылянский И.Ю. Перифраз как функционально-семантическая единица речи : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Украинский язык” / И.Ю. Кобылянский. – Ужгород, 1986. – 15 с.
5. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 137 с.
6. Черногуз О.Ф. Твори: в 2 т. / О.Ф. Черногуз. – К. : Дніпро, 1986. – Т. 2: “Аристократ” із Вапнярки” : [сатиричний роман]; Претенденти на папаху: [сатиричний роман]. – 784 с.
7. Юрченко О.С. Фразеологічні перифрази української літературної мови / О.С. Юрченко. – Харків, ХДУ, 1983. – Ч. 1. – 119 с.

Анотація. У статті віддзеркалено питання використання перифраз у творах сатирично-гумористичного жанру. Особливу увагу звернено на нову інтерпретацію перифрастичних явищ, яка в обсяг поняття “перифраза” включає фразеологічні одиниці.

Ключові слова: перифраза, фразеологічні перифрази, перифрази-фразеологізми, твори сатирично-гумористичного жанру.

Summary. In the article the problem of periphrasis usage in the texts of satiric genre is studied. The special attention is paid to the new interpretation of periphrasis phenomenon, which to concept “periphrasis” includes the phraseological units.

Key words: periphrasis, phraseological periphrasis, periphrasis-phraseology units, texts of satiric genre.

УДК 811.161.2'373.2 (477.43)

Потапчук І.М.

НАРОДНІ НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІДВИЩЕНОГО РЕЛЬЄФУ В ГОВІРКАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

Діалектологія та ономастики – дві наукові дисципліни, що дуже тісно між собою пов'язані. В останні десятиріччя у слов'янських наукових колах у цілому та серед українських лінгвістів зокрема помітно зріс інтерес до вивчення лексики окремих тематичних груп, особливо тих, що є архаїчними за давністю і надзвичайно тісно пов'язані з життям людини. Дослідження такої лексики виявляє матеріал, що дозволяє встановити етимологію лексем, широту семантики у синхронному та діахронному вимірах, виявити репертуар сем на рівні говірок окремого наріччя чи на спільнослов'янському просторі.

Народна географічна номенклатура – сталий шар лексики. Вона фіксує відомості про географічні умови певної території, історичні, мовні, соціальні та ментальні ознаки народу, який тут проживає.

Українську географічну термінологію на діалектному рівні досліджували І. Верхратський, С. Грабець, Т. Громко, О. Данилюк, Й. Дзендзелівський, Т. Марусенко, Я. Рудницький, Н. Сіденко, М. Толстой, Є. Черепанова, П. Чучка. Номенклатура географічних об'єктів зібрані у тематичних регіональних словниках І. Верхратського, Я. Рудницького, С. Грабця, Є. Черепанової, О. Данилюк, Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш. Географічна апелювативна лексика була зафіксована у діалектних словниках або проаналізована при розгляді інших тематичних груп,